

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Дорош М.Д.

студент,

Науковий керівник: Калиняк Л.Д.

кандидат історичних наук, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА БУКОВИНІ У 1989 РОЦІ

Народний рух України за перебудову – патріотична організація, утворена у 1989 році з метою оновлення існуючого в Радянському Союзі ладу і досягнення українцями більших прав для розвитку культури і активнішого вживання мови.

Вагомий вклад НРУ в розвиток проукраїнських ідей і проголошення незалежності України зумовлює актуальність подібних досліджень. Мета цієї роботи – дослідити процес утворення та діяльність осередків Руху в Чернівецькій області на основі спогадів учасників та очевидців. Роль Руху на Буковині вивчена, на нашу думку, недостатньо, зокрема, відсутнє повноцінне різнобічне висвітлення подій тих років. На часткове заповнення цієї прогалини націлена ця стаття. Нами було обрано саме 1989 рік, оскільки це рік заснування НРУ і його найбільш плідної, на нашу думку, діяльності.

Раніше про організацію писали її колишні учасники Леонтій Сандуляк та Василь Бойчук [9; 10]. До 25-річного ювілею Руху у 2014 році свою лепту в дослідження вніс Державний архів Чернівецької області [11]. Також у 1993 році було видано збірник «Буковина. Рік 1991» де, крім усього, є інформація про діяльність буковинських рухівців у переламний для країни період [1].

Буковина ще з часів Австро-Угорщини відома своїми діячами українства. Саме тут народилися і творили Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, о. Сидір Воробкевич; третього листопада 1918 року у Чернівцях відбулося Буковинське віче з метою приєднання краю до ЗУНР; у боях за державність в роки Української революції і Другої світової війни брав участь Буковинський курінь.

Першою за роки радянської влади організацією, яка почала боротьбу за національно-культурні права українців на Буковині було утворене у лютому 1989 року Товариство української мови. Про нього з великим пієтетом і надією відгукувалися навіть прорадянські діячі [6], наприклад, газета «Радянська Буковина», провідний друкований орган КППС у краї. Так, повідомляючи про установчу конференцію Товариства у приміщенні Українського фонду культури на вулиці І. Франка кореспондент наголошував на відстоюванні прав української і закликав не цуратися рідної мови [7]. На засіданні утворили оргкомітет зі створення Чернівецького відділення Товариства і обрали його керівництво: голова – професор Микола Гавалешко, секретар – професор Олег Панчук. Остаточне організаційне оформлення Товариство отримало на засіданні 12 лютого у Мармуровому залі ЧДУ (нині – ЧНУ ім. Ю. Федьковича) [8]. На виняткову роль ТУМу як бази для подальшого становлення НРУ в області вказує О. Е. Панчук, який, описуючи стрімкий ріст організації казав: «Станом на червень 1989 р. в області було близько 150 осередків, із них приблизно 100 – у Чернівцях. Засідання проводилися щотижня на фізичному факультеті у широкому колі. Дуже багато громадян приходили за покликом серця, щоб докласти зусиль для покращення статусу пригнобленої тоді української мови» [6]. Також, 20 вересня 1989 року у читальній залі Вижницької районної бібліотеки відбулася конференція зі створення районного осередку на чолі з поетом і журналістом Юрієм Петричуком [12]. Найбільшим досягненням ТУМу вважаємо випуск перших чотирьох томів «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Активіст НРУ Василь Бойчук називає і інші організації: Зелений Рух Радянської Буковини створений 1988 року на чолі із Леонтиєм Сандуляком [10] (який Лілія Гуліка вважає основним попередником буковинського Руху [3]), товариство «Оберіг» та культурологічні товариства національних меншин Буковини. Він вважає найсерйознішою альтернативою правлячій партії Чернівецький осередок Української Гельсінської Спілки на чолі з Валерієм Кузьмінім [9].

Проте того ж 1989 року група громадських діячів у Києві вирішила утворити нову організацію на зразок вже існуючих у Прибалтиці – Народний Рух України за перебудову (далі – НРУ або Рух) – для централізованої боротьби за національні права українців. Коли чутки про ці плани дійшли до Чернівців, у краї вирішили створити осередок Руху на базі вже розвинених крайових національних організацій.

Тринадцятого липня 1989 р. в Чернівцях створено обласну координаційну раду НРУ, а 19 липня – оргкомітет з проведення обласної установчої конференції [11], який очолили троє співголів від різних національних громад Буковини: Володимир Старик від українців, Володимир Кондратенко від білорусів та Анатолій Галін від росіян [6]. Тоді ж прийнято відозву «До громадян Чернівецької області» [11]. Перший у Чернівцях осередок Руху з близько 25 осіб був створений в Інституті проблем матеріалознавства, який очолював академік Корній Товстюк, колишній діяч ОУН на Буковині [6; 10]. Першим в області осередком був Вижницький, який очолив Володимир Клим [3].

Незадовго після того в Музеї народної архітектури та побуту відбувся перший за період радянської влади некомуністичний багатолюдний мітинг¹. На зібранні у присутності численних представників преси, серед яких були і перевдягнуті агенти спецслужб, чернівчанам розповідали про Товариство української мови і публічно представили концепцію НРУ [6]. Тоді ж було вирішено зібрати установчу конференцію місцевого осередку. На мітингу відбулася провокація з боку влади з метою посіяти паніку серед учасників. Під час виступу Леонтія Сандуляка міліціонер повідомив йому на вухо, що під сценою бомба. Проте, попри сподівання влади, вона не вдалася, бо люди на прохання депутата організовано покинули музей [3; 10].

Установча конференція відбулася 26 серпня у приміщенні училища № 8 на вул. Руській. Там були присутні представники практично всіх суспільних груп, які прагнули оновлення або зміни існуючого ладу. Серед інших, у президії був присутній міський голова Павло Каспрук [3]. «У день проведення конференції Чернівці були ніби у стані надзвичайної ситуації: збільшена кількість правоохоронних працівників, як у формі так і у цивільному, що перебували у стані підвищеної готовності. На в'їздах до міста, поряд з міліцейськими підрозділами, знаходились у стані готовності військові БТРи», – згадує учасник тих подій Василь Бойчук [9]. Саме тоді обрали правління обласного осередку: голова – Леонтій Сандуляк, заступник – Олег Панчук. Конференція прийняла Декларацію про утворення осередку та резолюції з національно-культурницьких, екологічних і внутрішньорухівських

¹ Існує розходження щодо часу проведення мітингу. Олег Панчук і Лілія Гуліка вказують, що він відбувався перед установчою конференцією Руху, сайт Державного архіву – що після. Ми приймаємо версію безпосередніх учасників тих подій.

питань [11]. Також було обрано делегацію з 25 осіб на Установчий з'їзд у Києві, який відбувся 8-10 вересня 1989 року. Попри присутність на з'їзді деяких представників Компартії, зокрема, і з Чернівців, реакція на нього з боку влади була негативною [6; 2].

Через тиждень у Чернівцях відбулося засідання проводу Чернівецького осередку Народного Руху за участі представників ряду низових організацій. На ньому було прийнято рішення поширювати інформацію про Рух.

У першій половині жовтня Володимир Старик, Олег Панчук і Кость Бондаренко подали заявку на проведення 15 числа мітингу на стадіоні «Буковина». Окремо просили дозвіл на користування стадіонними репродукторами, який, проте, було відхилено. У переддень акції до організаторів прийшли небайдужі люди і сказали, що по місту з'явилися листівки про її перенесення. Проте найвірніші рухівці, близько тисячі осіб, все одно пішли на стадіон. Як тільки, із запізненням на півгодини, залунали перші промови, зі стадіонних репродукторів (які нібито були на ремонті) завучала голосна музика, яка, замовкала щойно замовкали промовці. Так повторювалось декілька разів. Тому організатори вирішили вийти зі стадіону і перейти на незабудований майданчик на вулиці Чапаєва (нині – Щербанюка), де таки відбувся невеликий мітинг. Колону протестувальників супроводжували міліціонери, які, однак, не заважали їм.

Через кілька днів головні організатори отримали повістки до Ленінського (тепер – Шевченківського) райсуду за планування і проведення несанкціонованого мітингу на Чапаєва. Засідання відбувалося лише у присутності преси, без представників широкої громадськості. Підсудні стверджували, що провести захід у дозволеному місці їм не дали, а суддя – що дозвіл на перенесення вони не отримували, тому збиратися на Чапаєва було заборонено. Вирок був таким: В. Старик і К. Бондаренко отримали по десять днів арешту, О. Панчук – 500 карбованців штрафу. Олег Епідельфорович теж захотів бути заарештованим і пішов до автозаку, який стояв ще від початку засідання (на його думку, це підтверджувало те, що вирок був запланований задалегідь). Його не пустили, а інших забрали і повезли в СІЗО.

Першими про несправедливий вирок дізналися студенти, а згодом і решта жителів міста. Студенти вимагали зустрічі із суддею, на якій той намагався обґрунтувати вирок, але був висміяний молоддю через банальність наведених аргументів. Про чернівецькі події стало відомо навіть у Києві. Через кілька днів приїхав кореспондент «Комсомольської правди» і

згодом з'явилася стаття зі слів О. Панчука. «Не досить того, що місцеві партійні діячі не дали провести мітинг, який самі ж санкціонували, засудили невинних людей, вони ще й витягнули із зали суду внука Кобилянської, професора, який знає сім мов», – написав автор. Згодом звинувачення з нього та заарештованих зняли за вказівкою Станіслава Гуренка, новопризначеного першого секретаря Компартії України.

У неділю того ж тижня відбулася звітно-виборча конференція університетської комсомольської організації. На ній був присутній професор Панчук та інші члени Народного Руху, а в президії сиділа представниця партійних органів. Голова університетського комсомолу зачитав порядок денний (звіт, обговорення і вибори), який був відомий ще за два тижні. Але у зв'язку з мітингом 15 жовтня неочікувано першим поставили питання про арешт організаторів акції. Партійні діячі оніміли від здивування. На запитання: «Хто за?», – піднявся ліс рук, а: «Хто проти?», – жодної. Запросили до виступу О. Панчука, який розповів про перебіг засідання суду та студентів-учасників мітингу. Тому вирішили призупинити університетську конференцію доки не оголосять про повне виправдання організаторів, яких за два дні випустили [6].

Четвертого листопада на Центральній площі Чернівців відбулося встановлення першого за роки радянської влади синьо-жовтого прапора. Сам прапор несла голова Чернівецького осередку Союзу українок Теофіла Якубович, деревко – брати Ігор і Богдан Кравчуки, бетон замішував Василь Козьмик [5]. Попри те, що міліціонери перешкоджали рухівцям, і навіть зламали деревко, прапор таки було встановлено [3].

Крім того, представники НРУ брали активну участь у культурному житті міста й області. Рухівці підтримували зв'язок з «Просвітою», проводили культурно-мистецькі заходи, організовували візити артистів тощо.

Так, у травні 1989 року у Будинку текстильників (зараз – Центральний палац культури) на Театральній площі відбувся концерт тріо «Золоті ключі» (Ніна Матвієнко, Марія Миколайчук, Валентина Ковальська), ведучим був Анатолій Добрянський, відомий своєю проукраїнською позицією. Зал був заповнений глядачами, тому представники КДБ з тривогою доповідали телефоном начальникові управління міліції області генерал-майорові Петру Мельнику про «бандерівську агітацію». Проте той відповів, що, якби знав, що у місті відбудеться концерт таких чудових виконавців, то сам відвідав би його. Цим він фактично допоміг організаторам уникнути відповідальності перед законом [3].

З 17 по 24 вересня у Чернівцях проходив фестиваль «Червона рута», який був однією із найвизначніших патріотичних подій кінця вісімдесятих і став початком розвитку сучасної української естрадної музики. Члени НРУ також активно долучилися до організації та проведення свята. Під час фестивалю відчувалося небувале патріотичне піднесення. Так, гостям роздавали листівки Руху, а на стадіоні «Буковина», де відбувалася основна частина заходів, підняли шитий Лілією Гулікою прапор-хоругву з бордового оксамиту, на якому з одного боку була зображена ластівка у формі тризуба і напис «Народний рух України», а з іншого – ікона Божої Матері [3]. Багато хто із присутніх намагався пронести на стадіон синьо-жовті та червоно-чорні прапори і підняти їх над головами. Проте, як згадує глядачка фестивалю Надія Дорош, міліція настільки вороже була настроєна щодо таких людей, що бігла до них прямо через голови інших глядачів і рвала прапори [4].

У день святого Миколая, 19 грудня, дотична до НРУ жіноча патріотична організація Союз українок на чолі із Теофілою Якубович організувала у Чернівецькому муздрамтеатрі перше українське дитяче свято за підтримки директора Тадея Сулятицького і активіста Руху Володимира Кліма. Не маючи достатньо коштів, союзнянки самі спекли печива-миколайчики і роздавали їх дітям разом із цукерками [5].

Починаючи з 1989 року протягом півтора року щосереді у приміщенні Українського народного дому на вул. Ломоносова (зараз – Якоба фон Петровича), 2 проводилися напівлегальні зібрання-мітинги, на яких виступали діячі НРУ і співали заборонену у ті часи пісню «Ще не вмерла Україна». Вхід туди був вільним, і зал завжди був переповнений.

Стараннями Володимира Старика у 1989 році почався випуск нелегальної газети «Буковинський вісник». Видавали її у Прибалтиці, де також виготовляли значки та інші атрибути Руху. Перший номер роздавали на поетичній зустрічі в Будинку офіцерів незадовго до відкриття «Червоної рути».

Буковинські рухівці провадили також активну благодійну діяльність. Так, вони взяли у міській раді обласного центру списки потребуючих і розвозили адресну допомогу кожному з них, не гребуючи навіть ідейними комуністами, що часом приводило до комічних ситуацій. Речі для допомоги отримували із закордону, зокрема – з Німеччини. У 1992 році цей проект був реорганізований у благодійну організацію «Hilfe» на чолі з Володимиром Жоріним [3].

Отже, як бачимо осередки Народного руху за перебудову у Чернівецькій області дбали за національно-культурне відродження краю, патріотичне виховання громадян, співпрацю з діячами з інших областей, розвиток українського слова і пісні, добробут нужденних і досягнення міжнаціонального миру у краї. Цим ще раз доводиться, що Рух у 1989 році – це потужна організація, куди входять представники всіх галузей і соціальних верств, яка вперто крокує до проголошення довгоочікуваної і бажаної незалежності України.

Список використаних джерел:

1. Буковина. Рік 1991. Чернівці: Прут, 1993. – 199 с.
2. Деримов М. Коли дорогу вимощено «добрими» намірами / М. Деримов // Радянська Буковина. – 1989. – № 134. – С. 3.
3. Інтерв'ю з Лілією Григорівною Гулікою записане в Чернівцях 18.04.2017 р. // Особистий архів автора.
4. Інтерв'ю з Надією Василівною Дорош записане в Чернівцях 01.04.2017 р. // Особистий архів автора.
5. Інтерв'ю з Ольгою Василівною Козьмик записане в Чернівцях 18.04.2017 р. // Особистий архів автора.
6. Інтерв'ю з професором Олегом Епідельфоровичем Панчуком записане в Чернівцях у вересні 2014 року // Особистий архів автора.
7. Михайловський В. Відверта розмова / Володимир Михайловський // Радянська Буковина. – 1989. – № 21. – С. 3.
8. Михайловський В. Мужай, прекрасна наша мово! / Володимир Михайловський // Радянська Буковина. – 1989. – № 31. – С. 3.
9. Бойчук В. Становлення Народного Руху на Буковині: як це було [Електронний ресурс] / Василь Бойчук // Букінфо. – 2014. – Режим доступу: <http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=50196>
10. «Де би не був, за мною ходили кадебісти чи райкомівці». Газета «Молодий буковинець» [Електронний ресурс] // Молодий буковинець. – 2009. – Режим доступу: <http://molbuk.ua/vnomer/politic/22719-de-bi-ne-buv-za-mnoju-khodili-kadebisti-chi.html>
11. З історії створення та діяльності крайової організації «Народний Рух України за перебудову» (з нагоди 25-ї річниці створення громадсько-політичної організації) [Електронний ресурс] // Сайт Державного архіву Чернівецької області. – 2014. – Режим доступу: http://cv.archives.gov.ua/narodnij_rux.html
12. Никифоряк Д. Із досвіду роботи Вижицького РО ВТУ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка (Чернівецька область) [Електронний ресурс] / Дмитро Никифоряк // Просвіта – Режим доступу: http://prosvitjany.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=632&Itemid=1